

فرش ایران، نقش مواج و زیبای هنر بر بستر پر تب و تاب کار تولید و زندگی

فرش ایران از دیرباز در بین مردم ایران و جهان به علت مرغوبیت، و نقشه منحصر به فرد بودن آن از شهرت و ویژگی خاص برخوردار است. تولیدات این هنرستی که از قرن ها پیش سمبل صنایع دستی کشورمان به شمار می رود ضمن اشتغال زایی قابل توجه، عمده ترین اقلام صادراتی کشور را بعد از نفت تشکیل می دهد و بهترین معرف ذوق، هنر، خلاقیت، ابتکار و تلاش هنرمندان ایرانی نزد مردم دنیا است. بیشترین جمعیت شاغل در صنایع دستی کشور به کار فرش بافی می پردازند.

میزان ارزآوری این صنعت نیز قابل توجه است و در صورتی که مسایل و مشکلات و تنگناهای مربوط به صدور آن حل شود، صادرات فرش در آینده می تواند سالانه به ۲ میلیارد دلار نیز برسد.

«فرش» کلمه ای است عربی به معنی «گسترده» و قالی از کلمه ترکی «قالین» به معنی فرش پرزدار که با نخ و پشم به رنگ های مختلف بافته می شود گرفته شده است.

تحقیقات و بررسی ها نشان می دهد، زنان پس از فراگیری فن سبذافی و پارچه بافی در دوران مادشاهی، در غیاب مردانی که به شکار و جنگ مشغول بودند، به فراگیری و بافت قالی پرداختند.

به تعبیری دیگر، زنان نخستین پدیدآورندگان هنر قالی بافی در جهان هستند و همواره نیز بیشترین تعداد قالی بافان را تشکیل داده اند.

بافت قالی و قالیچه از روزگاران گذشته بین عشایر و روستاییان که به پرورش گوسفند و گله داری اشتغال داشتند معمول بوده است.

این زیرانداز، در آغاز با استفاده از مازاد محصول پشم گوسفندان توسط زنان هر خانواده با نقشه های ابتدائی به صورت قالیچه های کوچک

پارچه قالی باستان

محققین و کارشناسان، تاریخ بافت قالی را به قرن ششم قبل از میلاد
نست می دهند، اما هنوز موفق به شناسایی اولین کشور بافنده فرش
نشده اند.

بر پایه شواهد موجود، هنر قالی بافی از قرون هائیش در ایران رواج
داشته است. با توجه به مدارک و نوشته های مورخین و آثار باقیمانده، سابقه
این هنر در ایران به حداقل ۲۵۰۰ سال پیش می رسد.
قدیمی ترین قالی که مدارک شناخته شده در جهان قالیچه «پازیریک»
است.

این قالیچه که ۲ متر طول و یک متر و ۸۴ سانتی متر عرض دارد، در
سال ۱۹۲۹ میلادی در دره پوشیده از یخ «پازیریک» نزدیک مرز مغولستان

یافته می شد.
گاهی اوقات نیز، بافندگان با فروش قالیچه های مازاد به مصرف خود،
درآمد اضافی به دست می آوردند. به این ترتیب قالی بافی به عنوان
سرگرمی و هنر دستی بین عشایر و روستائیان رواج داشت و به ندرت جنبه
تجاری آن مطرح بود.

از چگونگی رواج این هنر صنعت بین مردم شهرنشین کشور اطلاعی در
دست نیست، اما از آنجا که مردم شهرنشین با روستائیان و عشایر در
رفت و آمد و دادوستد بودند به تدریج این کار تولیدی خانوادگی را مردم
شهرنشین نیز فراگرفته و بافت قالیچه به همان سبک و سیاق ابتدائی در
برخی از خانواده های شهری مرسوم شد.

کره

توسط پروفسور «رودنکو» کشف شد. تحقیقات و آزمایش های انجام شده نشان می دهد که این قالیچه، در ایران و در دوره هخامنشی بافته شده است.

این قالیچه در حال حاضر در موزه «ارمیتاژ» لنین گراد نگهداری می شود و نشان دهنده حداقل ۲۵ قرن حیات فرش در ایران است.

بافته های باستان شناسان از طرحها و نقش های به کار رفته در قالی های شمال آفریقا نیز نشان می دهد که هنر قالی بافی از ایران به آن کشورها راه یافته است.

قالی بافی در مصر و تونس نیز از دوره عثمانی رواج یافته و نقشه های به کار رفته در قالی های این مناطق از نقشه های آذربایجانی گرفته شده است. بیشترین فرش ایران در منازل و چادرهای عشایری بافته می شود و به همین جهت آن را کسالیی ستن و خسانگی می نامند. بخشی از فرش های دستباف ایرانی را «ابلیاتی» می گویند. این قبیل فرش ها در منازل و چادرهای ابلیاتی و عشایری به طریق انفرادی و فامیلی بافته می شود.

در مناطق عشایری فارس و کهگیلویه و بویراحمد نیز از این قبیل قالی ها بافته می شود که تار و پودشان تماماً از پشم است.

آمار موجود نشان می دهد که در سال ۱۳۵۵ حدود ۲ میلیون نفر در صنعت فرش کشور فعالیت داشته اند. در سال ۱۳۵۹ بیش از یک میلیون نفر در روستاها و مناطق عشایری و حدود ۲۰۰ هزار نفر در سطح شهرها به

■ فرش کلمه ای است عربی به معنی «مطالعه»
 «گستردن» و «قالی» از کلمه ترکی «قالین» به معنی فرش پُر زدار گرفته شده است.

■ قالی «پازیریک» که در دوره هخامنشی بافته شده و هم اینک در موزه «ارمیتاژ» لنین گراد نگهداری می شود، نشان دهنده حداقل ۲۵ قرن قدمت فرش بافی در ایران است.

■ بیشتر فرش های ارزشمند و کهن ایرانی که هم اینک زینت بخش موزه های جهان است، از روزگار صفویه باقی مانده است.

قالی بافی مشغول بوده‌اند.

بر پایه بررسی های انجام شده حدود ۲۰ درصد از مردم کشور از طریق تولید، توزیع و بازرگانی فرش اسرار معاش می کنند. به این ترتیب می توان گفت زندگی حدود ۱۰ میلیون نفر مستقیم و غیر مستقیم به صنعت قالی کشور مربوط است. تولید فرش به شیوه سنتی همچنان توسط عشایر و روستائیان کشور حفظ شده است. در سال های اخیر، گرایش به بافت فرش های ابریشمی با طرح های برجسته نیز در میان بافندگان بیشتر شده است.

فرش ایران با قدمت و سابقه چندین هزار ساله و با وجود مشکلات فراوان در تولید و صادرات همچنان توانسته است بازارهای جهانی را در اختیار خود گرفته و با طرح ها و رنگ های متفاوت، جایگاه ویژه خود را در جهان حفظ کند.

طرح های منحصر بفرد قالی ایرانی

طرح و نقش هر قالی در ارزیابی هنری آن از اهمیت به سزایی برخوردار است. هر چند امروزه با وجود پیشرفت صنعت فرش در برخی از مناطق روستایی و عشایری بافندگان بدون طرح و به صورت ذهنی کار می کنند. با این حال، طراحان قالی با استفاده از عناصر و رنگ های موجود در طبیعت و الهام از محیط زندگی، زیباترین، جالبترین و بهترین طرح ها را بر روی قالی پیاده می کنند.

در طول سالیان درازی که از تاریخ فرش دستباف می گذرد، طراحان به جانداران، گل ها، گیاهان و درختان شکل ویژه ای داده و آنها را در دوره های مختلف تکمیل کرده‌اند.

پس از گذشت سال ها و به کارگیری بدعت های جدید، طراحان قالی در کشور از ویژگی پیچیده تری برخوردار شده است. به طور کلی در قالی ایران دو ویژگی کاملاً متفاوت وجود دارد. نخست طرح شکسته که از خطوط مستقیم به وجود آمده و در عین سادگی از قدمت بیشتری برخوردار است.

دوم طرح هایی که از خطوط منحنی تشکیل شده و طرح گردان نام گرفته است. خلق نقش و نگارهای بسیار ریز و زیبا و ساختن تذهیب های ظریف برای قالی ها و قالیچه ها نیاز فراوانی به دقت، حوصله، و شکیبایی دارد و کمتر کسی از عهده آن بر می آید.

قالی ایران در گذشته با نام های «طالع»، «مفرس»، «ایلیسی» (مطابق آنچه بوده و طراحان و هنرمندان با الهام از طبیعت، طرح ها و نقشه های را ارائه می دادند که در نوع خود تازگی داشت. با ظهور و گسترش اسلام در ایران، رشد و تکوین طرح های جدید قالی بافی شروع شد و طرح های محراب، گنبد و گلدسته در میان نقشه ها و طرح های قالی، ویژگی خاصی پیدا کرد. این نوع فرش به «قالی سجاده ای» معروف است. در مینیاتورهایی که از زمان تیموریان بر جای مانده، وجود طرح ها و نقشه های قالی دلیل بر این است که صنعت قالی در این دوره به رشد و شکوفایی قابل توجه رسیده است.

با حمله مغول، هنر قالی بافی نیز مانند سایر هنر ها دستخوش حوادث قرار گرفت. اما پس از مدتی رکود و وقفه، بار دیگر اعتبار و جایگاه خویش را در زمان صفویه بازیافت و رونق گرفت. بیشتر فرش های ارزشمند و کهن ایرانی که در حال حاضر زینت بخش موزه های جهان است، از

روزگار صفویه باقی مانده است. از زمان صفویه به بعد، به ویژه در زمان قاجار، طرح های سنتی قالی تحت تاثیر هنر غربی فرار گرفت. به طوریکه بعدها طرحی به نام طرح آمریکایی در قالی ایران پدید آمد. در سال ۱۳۰۹ با تأسیس مدرسه صنایع قدیم توسط استاد طاهرزاده بهزاد، بازگشت منطقی به ارزش های هنر سنتی و زدودن تاثیرات سوء هنر غربی آغاز شد و از آنجائی که هنر قالی بافی ریشه در فرهنگ، اصالت و تاریخ کشور اسلامی ایران دارد، طرح های سنتی ایرانی در طول تاریخ تا به امروز همچنان از گزند آسیب حوادث در امان مانده و سینه به سینه به هنرمندان ایرانی منتقل شده است.

در میان نقش ها و طرح های به کار رفته در صنعت فرش ایران، «طرح گلدانی» بیش از پیش در قالی های دستباف مشاهده می شود. طرح و نقش درخت به مشابه یکی از نقوش تزئینی قالی، تجلی گاه اندیشه و ذوق ایرانیان است که در دوره های مختلف بر قالی ها نقش بسته است.

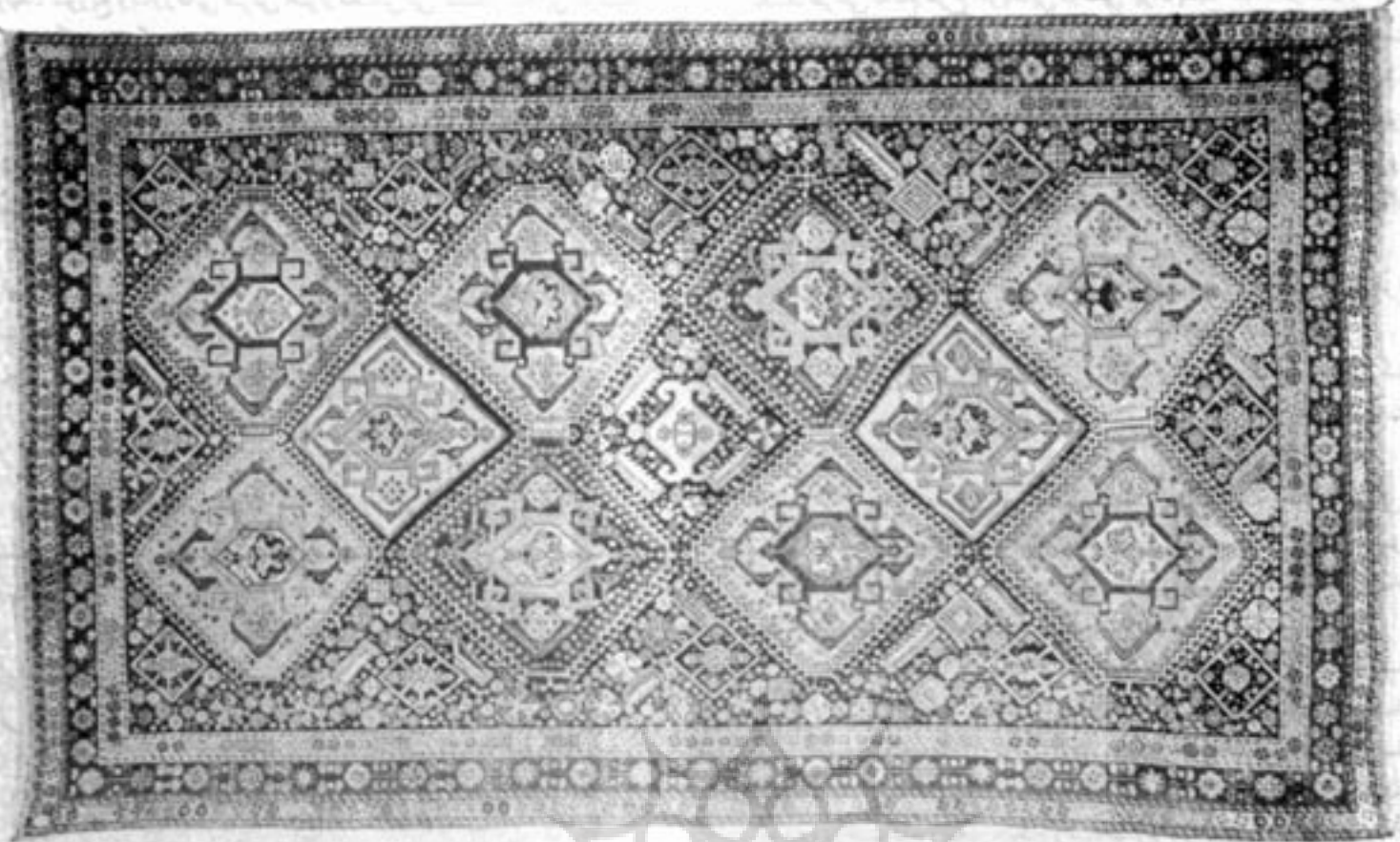
در مراکز مختلف قالی بافی، طرح درختی با توجه به زمینه فرهنگی و هنری منطقه، برجستگی ویژه ای دارد. عشایر افشار، قالی بافان نیریز، لرهای اهللام و خرم آباد، عشایر فارس، کرمان، تبریز و شمال خراسان در طرح های خود به انواع مختلف از درخت استفاده می کنند.

«بوته» نیز از نقوشی است که به اشکال مختلف هندسی (شکسته) گردان (منحنی) و گلدان در مراکز مختلف قالی بافی بر روی فرش های دستباف نقش بسته است. برخی از کارشناسان معتقدند «بوته»، نقش یک شعله و نمادی از آتش مقدس آتشکده زرتشتیان است و پیاره ای دیگر آن را به میوه درخت کاج، نخل، بادام و میوه صنوبر، زهدان مادر، برگ و... تشبیه کرده‌اند. به هر حال تاریخچه و تعبیر نقش «بوته» هرچه باشد، این طرح، منبع مفیدی برای شناسایی محل بافت قالی ها و بافته ها به شمار می رود. زیرا در بسیاری از مناطق، نقش «بوته» به صورتی ویژه و با برداشتی منحصر به همان منطقه محسوب می شود.

قابل ذکر است که نقش «بوته» به عنوان یک نقش مستقل تا قرن ۱۲ هجری قمری روی قالی و گلیم دیده نمی شد که احتمال می رود به خاطر تقدس آن بوده است اما پس از آن تاریخ، به کار بردن آن به عنوان یکی از طرح های تزئینی فرش، متداول شد. به طوریکه امروزه بیش از ۶۰ گونه از آن در کشور متداول است. قالی با طرح و نقش گلدانی نیز از روزگار صفویه تقریباً در همه شهرهای ایران، هند و چین به شیوه های مختلف بافته شده است. در شهرهای تبریز، گلستان، منطقه بختیاری و عشایر افشار، بیشتر از این طرح استفاده می شود.

در تعمیم افکار تاریخی، قالی بافان ایرانی همواره از طبیعت الهام گرفته و به بهترین وجه موضوعات ساده را با اعتقادات و احساسات خود پیوند داده و به صورت نقش و نگار بر روی آثار هنری منعکس ساخته‌اند. مطالعه و بررسی این نقش و نگارها می تواند کلیدی برای شناخت رموز و واژه استعاره ها، اشاره ها و سمبل ها در هنر و ادبیات باشد. از نقوش ظریف و زیبای سنتی دیگر که در طرح قالی ها به کار گرفته شده، نقش پرند یا مرغ است. نقش پرند نیز در بافته ها و قالی های ایرانی مانند نقاشی مینیاتور، تذهیب و هنر های دیگر به شیوه های گوناگون به کار رفته است. طرح مرغ در قالی های منطقه کرمان، اصفهان و در بین عشایر فارس، آذربایجان و لرستان مورد استفاده قرار می گیرد.

فرش؛ مهمترین کالای صادراتی کشور

فرش حدود ۴۸ درصد از اقلام و کالاهای صادراتی غیر نفتی کشور را تشکیل می‌دهد. هر چند با حذف مقررات دست و پاگیر از سوی دولت، وضعیت تولید فرش و صدور آن به مراتب بهتر شده است، با این وجود، صنعت فرش در راه صادرات، مسائل و مشکلات خاص خود را دارد. آمارهای موجود نشان می‌دهد که از مجموع ۶۲۵/۲ میلیون دلار کل صادرات غیر نفتی، کالاهای سستی و کشاورزی با ۷۲/۳ درصد بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است. در این میان، فرش با ۸۲/۸ میلیون دلار در صدر جدول مربوط قرار دارد. صدور فرش در سال های ۱۳۵۸ و ۱۳۵۹ به بیش از ۲۰۰ میلیون دلار در سال بالغ شد.

به طور کلی صادرات فرش پس از انقلاب اسلامی با افزایش و شیب هائی همراه بوده است. میزان صادرات فرش طی سال های اخیر از روند بهتری برخوردار شده است و می‌رود تا با رفع موانع و تنگناها، میزان صادرات آن در سال به حدود ۲ میلیارد دلار برسد.

آمارهای موجود حاکی از آن است که سهم فرش در صادرات غیر نفتی ایران در سال ۱۳۵۸ حدود ۵۰/۳۸ درصد بوده که در سال ۱۳۶۱ به ۲۳/۵۹ درصد کاهش یافته است، در سال ۱۳۶۷ این رقم حدود ۳۰/۱۴ درصد از کالاهای صادراتی را تشکیل می‌دهد.

از این پس، صادرات فرش به لحاظ وزن و ارزش، روبه افزایش گذاشت تا این که در سال گذشته - ۱۳۶۹ - حدود ۱۱ هزار تن فرش به ارزش ۲۵۷ میلیون دلار به خارج صادر شد. همچنین در ۶ ماه اول سال

■ در سال ۱۳۶۹ حدود ۱۱ هزار تن فرش به ارزش ۴۵۷ میلیون دلار به خارج از کشور صادر شده است.

■ مهم ترین مسایل و مشکلات صنعت فرش ایران عبارت است از:

وجود مواد اولیه نامرغوب، استفاده از رنگ های شیمیایی، نبود متولی برای سامان دادن به صنعت فرش، کمبودهای آموزشی، تحقیقاتی و تبلیغاتی، ضعف بازاریابی و نبود بانک اطلاعاتی.

سال	وزن ۱۰۰۰ تن ارزش میلیارد		ریال	دلار	درصد صادرات غیرنفتی
	ارزش	ریال			
۱۳۵۸	۵۰/۳۸	۲۰۰	۲۸	۸	
۱۳۵۹	۳۱/۹۸	۲۲۸	۳۰	۵	
۱۳۶۰	۲۴/۰۱	۱۷۱	۱۲	۲	
۱۳۶۱	۲۳/۵۹	۸۶	۶	۱	
۱۳۶۲	۲۵/۰۲	۱۱۲	۸	۲	
۱۳۶۳	۲۴/۸۷	۱۱۲	۸	۳	
۱۳۶۴	۲۴/۷۵	۱۲۳	۱۰	۵	
۱۳۶۵	۳۸/۹۷	۳۸۶	۲۷	۱۱	
۱۳۶۶	۴۱/۸۶	۴۸۶	۳۴	۱۲	
۱۳۶۷	۳۰/۱۲	۳۱۲	۲۲	۸	
۱۳۶۸	۳۳/۳۲	۳۵۷	۲۵	۹	
۱۳۶۹	۴۲/۶۲	۴۵۷	۳۲	۱۱	
۱۳۷۰	۴۶	۴۵۷	۳۲	۱۰	

هر دلار ۷۰ ریال محاسبه شده است.

آمار سال ۱۳۷۰ در برگیرنده صادرات ۶ ماهه اول سال است.

مآخذ: مقاله آقای دکتر سحبه، با استفاده از آمار بازرگانی خارجی ایران، گمرک ایران

صادرات فرش از نظر وزن و ارزش و متوسط ارزش طی سالهای ۱۳۱۱-۶۷

سال	وزن (هزار تن) ارزش (میلیون متوسط		ریال	ارزش به میلیون دلار
	ارزش	ریال		
۱۳۱۱	۴/۶۲۷	۱۸۳	۳۹	
۱۳۱۲	۴/۰۳۸	۱۲۲	۳۵	
۱۳۱۳	۴/۰۳۸	۱۱۷	۲۹	
۱۳۱۴	۳/۹۷۲	۱۲۱	۳۰	
۱۳۱۵	۴/۶۱۶	۱۵۰	۳۲	
۱۳۱۶	۴/۶۸۸	۱۰۵	۳۹	
۱۳۱۷	۴/۷۶۹	۱۰۰	۳۶	
۱۳۱۸	۴/۹۲۱	۱۰۷	۳۷	
۱۳۱۹	۴/۷۶۲	۱۲۰	۴۳	
۱۳۲۰	۴/۶۵۷	۱۳۲	۵۰	
۱۳۲۱	۱/۶۱۵	۱۶۶	۱۰۳	
۱۳۲۲	۱/۰۵۶	۱۶۵	۱۵۶	

جاری - ۱۳۷۰ - ۱۰ هزار تن فرش به ارزش ۲۵۰ میلیون دلار صادر شده است. به گفته رئیس اتحادیه بازرگانان فرش دستباف ایرانی در آلمان، در سال جاری صادرات فرش ایران به آلمان به حدود ۱۰۰ میلیارد تومان می رسد. با توجه به این که بارفع مقررات دست و پاگیر، کل تولید فرش دستباف سال جاری ۳۵ هزار تن بوده است، پیش بینی می شود صادرات فرش نسبت به سال های قبل به مراتب افزایش یابد. البته تصمیم به صدور قالی ایران با شناسنامه به بازارهای جهانی نیز به این امر کمک قابل توجهی خواهد کرد.

مسائل و مشکلات فرش کشور

کشور ایران با ارائه فرش دستباف به شیوه سنتی، در حال حاضر بهترین موقعیت را در بازارهای جهانی دارد. چرا که ایران با هنرمندان قالی باف خوش، میراث دار چند هزار سال تجربه، خلاقیت، ذوق، هنر و استعداد میلیونها بافنده، طراح، نقاش و رنگرز است که سال ها عمر خود را به پای این هنر صرف کرده اند. وظیفه یکایک ایرانیان است که از این میراث گرانبها بارفع مسائل و مشکلات و تنگناهای موجود، پاسداری کنند.

مردم جهان به ویژه مردم اروپا به قالی ایرانی با دید هنری نگریسته و بیشتر پس انداز خود را صرف خرید قالی های نفیس ایرانی می کنند. در این میان هر چند بدنبال وقعه ای کوتاه در صادرات فرش پس از پیروزی انقلاب اسلامی، کشورهایمانند پاکستان، چین و هند با عرضه فرش های دستباف سعی کردند بازار فرش اروپا را تصاحب کنند، اما هم اکنون فرش ایران موقعیت خود را مجدداً بدست آورده است و در صورت رفع موانع، مشکلات و تنگناهای موجود برای تولید آن، فرش ایران روز به روز وجه بیشتری در بازارهای جهانی کسب می کند.

وجود مواد اولیه نامرغوب در صنعت قالی بافی، استفاده از رنگ های شیمیایی به جای رنگ طبیعی گیاهان، فقدان متولی برای سامان دادن به صنعت فرش، نبود دانشکده مناسب برای آموزش هنر قالی بافی، کمبود مراکز تحقیقاتی، فقدان تبلیغات و ضعف بازاریابی، فقدان بانک اطلاعاتی فرش و... در حال حاضر از جمله مسائل و مشکلاتی است که در این صنعت به چشم می خورد. رفع هر کدام از این مشکلات و مشکلات می تواند کمکی برای افزایش تولید و صادرات به شمار رود.

گذشته از این ها توسعه و تجهیز کارخانجات پشم شویی، توسعه پرورش پله ابریشم، تهیه چله و پود از پنبه خالص، احداث کارگاههای کوچک رنگرزی، تشویق طراحان قالی از طریق اهداء جوایز، بیمه قالی بافان، تأمین نیازهای سازندگان فرش از طریق تسهیلات بانکی، تأمین صندوق تضمین صادرات فرش و... می توانند در راه اشاعه، گسترش و توسعه هنر قالی بافی ایران در چهار گوشه جهان شمرشمر باشند.

انشاءاله

جدول توزیع صادرات غیر نفتی ایران بر حسب گروه‌های کالا و فرآورده‌های

طی دوره ۱۳۵۵-۶۷

ارقام: درصد (ارزش)

سال	۱۳۵۵	۱۳۵۶	۱۳۵۷	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰
نوع کالا						
کالاهای سنتی و کشورزی ^{۱)}	۶۵/۲	۷۲/۳	۶۸	۸۹/۳	۹۳/۳	۹۲/۶
• فرش •	(۹۲/۵)	(۸۲/۸)	(۸۳/۹)	(۲۰۸/۹)	(۲۲۵/۱)	(۱۲۹/۲)
کلوحه‌های کانی فلزی ^{۲)}	۲	۰/۲	۲	۲/۵	۳	۱/۵
کالاهای صنعتی ^{۳)}	۳۲/۶	۲۷/۵	۳۰	۸/۲	۳/۷	۳/۹
مجموع صادرات غیر نفتی (ارزش)	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
	(۵۳۰/۲)	(۶۲۵/۲)	(۵۲۲/۸)	(۸۲۰/۸)	(۶۲۵/۵)	(۳۳۶/۵)

سال	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷
۱- شامل فرش، میوه‌های تازه و خشک، پسته، کشمش و مویز، انواع پوست و چرم، خاویار، روده، کتیرا، زیره، پنبه و سایر	۹۰	۸۹/۲	۸۱/۷	۷۹/۸	۸۵/۳	۸۵/۳	۷۲/۲
(۶۷)	(۸۸/۹)	(۸۹/۸)	(۱۱۵/۱)	(۲۵۶/۰)	(۲۸۲/۱)	(۳۰۸/۸)	
۲- شامل کانی های فلزی تغلیط شده و کلوحه	۲/۵	۳/۵	۱۰/۷	۶/۲	۲/۷	۳/۳	۳/۲
۳- شامل بودر رختشویی و صابون، مواد شیمیایی، کفش، ملبوس آماده، ترکیب و انواع پارچه، سیمان، سنگ مصالح ساختمانی، وسائل نقلیه، شمش مس، ورق و مفتول آن	۷/۵	۷/۳	۷/۶	۱۳/۸	۱۲	۱۱/۲	۳۲/۲
مآخذ: ترازنامه‌های بانک مرکزی ایران، ۱۳۵۵-۶۵ - آمار بازرگانی خارجی، گمرک ایران، ۱۳۶۶-۷	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
	(۲۸۳/۷)	(۳۵۶/۶)	(۳۶۱/۱)	(۲۶۵)	(۹۱۵/۵)	(۱۱۶۰/۵)	(۱۰۳۵/۸)

۱) شامل فرش، میوه‌های تازه و خشک، پسته، کشمش و مویز، انواع پوست و چرم، خاویار، روده، کتیرا، زیره، پنبه و سایر

۲) شامل کانی های فلزی تغلیط شده و کلوحه

۳) شامل بودر رختشویی و صابون، مواد شیمیایی، کفش، ملبوس آماده، ترکیب و انواع پارچه، سیمان، سنگ مصالح ساختمانی، وسائل نقلیه، شمش مس، ورق و مفتول آن

مآخذ: ترازنامه‌های بانک مرکزی ایران، ۱۳۵۵-۶۵ - آمار بازرگانی خارجی، گمرک ایران، ۱۳۶۶-۷

• به نقل از دستها و نقشه‌ها - بهار ۱۳۷۱

۱۳۲۳	۰/۸۳۱	۱۶۲	۱۹۷
۱۳۲۴	۳/۲۲۳	۵۹۰	۱۷۲
۱۳۲۵	۳/۶۲۳	۶۰۹	۱۶۷
۱۳۲۶	۲/۶۶۹	۲۲۴	۱۵۹
۱۳۲۷	۳/۵۲۸	۵۵۱	۱۵۶
۱۳۲۸	۲/۷۹۹	۲۴۸	۱۶۰
۱۳۲۹	۲/۶۰۱	۶۳۵	۱۳۸
۱۳۳۰	۲/۰۹۷	۶۵۶	۱۶۰
۱۳۳۱	۲/۸۸۵	۹۲۱	۱۹۳
۱۳۳۲	۵/۲۷۱	۱۳۳۹	۲۵۲
۱۳۳۳	۲/۵۵۷	۱۲۲۵	۲۶۹
۱۳۳۴	۲/۹۵۵	۱۲۵۶	۲۵۳
۱۳۳۵	۲/۵۸۳	۱۲۶۳	۲۵۶
۱۳۳۶	۶/۳۹۲	۱۲۷۸	۲۳۱
۱۳۳۷	۲/۸۰۹	۱۳۲۵	۲۷۶
۱۳۳۸	۶/۳۰۹	۱۵۲۰	۲۴۱
۱۳۳۹	۶/۹۵۰	۱۹۹۲	۲۸۷
۱۳۴۰	۷/۳۱۲	۲۱۹۲	۳۰۰
۱۳۴۱	۷/۵۵۶	۱۶۶۲	۲۲/۱
۱۳۴۲	۸/۷۹۰	۱۹۸۰	۲۶/۲
۱۳۴۳	۱۰/۵۶۳	۲۷۳۳	۳۶/۲
۱۳۴۴	۱۳/۰۸۲	۳۲۰۶	۲۵/۲
۱۳۴۵	۱۱/۲	۳۱۸۸	۲۲/۵
۱۳۴۶	۱۰/۳۸۳	۳۷۱۸	۲۹/۶
۱۳۴۷	۱۱/۶۹۷۰	۴۴۷۰	۵۹/۶
۱۳۴۸	۱۱	۴۴۸۶	۵۹/۳
۱۳۴۹	۱۰/۹۸۶	۴۱۱۰	۵۳/۹
۱۳۵۰	۱۲/۸۸۷	۵۷۶۱	۷۵/۵
۱۳۵۱	۱۴/۶۷۲	۶۸۱۹	۹۰/۶
۱۳۵۲	۱۲/۱۲۱	۷۳۵۴	۱۰۸
۱۳۵۳	۱۴/۶	۸۲۰۲	۱۱۹/۱
۱۳۵۴	۱۴/۵	۷۲۵۰	۱۰۵/۶
۱۳۵۵	۷/۲۱۷	۶۸۳۰	۹۲/۵
۱۳۵۶	۶/۰۸۶	۵۸۹۰	۸۲/۸
۱۳۵۷	۵/۵۷۹	۵۹۳۶	۸۳/۹
۱۳۵۸	۷/۷۳۹	۲۸۸۶۲	۴۰۸/۹
۱۳۵۹	۵/۲۳۵	۳۰۲۸۸	۴۲۵/۱
۱۳۶۰	۲/۱۶۲	۱۱۸۹۲	۱۲۹/۲
۱۳۶۱	۱/۰۸۱	۵۵۶۲	۶۷
۱۳۶۲	۱/۸۰۳	۷۲۰۳	۸۸/۹
۱۳۶۳	۲/۲۶۱	۸۱۰۲	۸۹/۸
۱۳۶۴	۳/۷۰۹	۱۰۰۵۰	۱۱۵/۱
۱۳۶۵	۸/۱۶۳	۲۸۲۱۷	۳۵۶
۱۳۶۶	۱۱/۸۵۵	۳۳۱۴۵	۴۸۲/۱
۱۳۶۷	۷/۶۱	۲۱۲۳۲	۳۰۸/۸